

определены преимущества и перспективы внедряемой системы организации государственного контроля.

Контроль качества, продовольственные товары, безопасность пищевых продуктов, продовольственная безопасность, сельское хозяйство, ветеринарная и санитарная служба, Кодекс Алиментариус.

The article investigates the issue on state control of safety and quality of food products, and evaluate the effectiveness of the current system and its shortcomings, as well as identify the advantages and prospects of the implemented organization of state control.

Quality control, food products, food safety, food security, agriculture, veterinary and sanitary service, Codex Alimentarius.

УДК 330.34 (1-22)

РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Н. В. Морозюк, кандидат економічних наук

Розглянуто наслідки трансформацій сільської економіки, соціальної інфраструктури та системи управління, комплексно оцінено вплив аграрної реформи, передачі об'єктів соціальної сфери на баланс сільських рад та реформування адміністративно-територіального устрою на здатність виконувати селом свої функції (соціальну та забезпечення продовольчої безпеки держави), а також запропоновано шляхи подолання або нівелювання негативних результатів проведених реформ.

Сільські території, реформування аграрного сектору, сільська економіка, соціальна сфера.

З проголошенням незалежності України розпочався процес реформування всіх сфер життєдіяльності сільського населення. Аграрна та земельна реформи призвели до структурних змін у сільській економіці, передача об'єктів соціальної інфраструктури на баланс територіальних громад визначила сучасні тенденції розвитку села та обумовила рівень і якість життя селян, адміністративно-територіальна реформа має посилити роль самоврядних структур у забезпеченні життєдіяльності населених пунктів.

Хронологічно всі ці зміни розтягнулися майже на два з половиною десятиліття. Їх невзаємоузгодженість та непослідовність призводить до посилення кризових явищ в сільській місцевості. Так, наприклад, аграрна реформа здійснюється Міністерством аграрної політики та продовольства України методами та інструментами відповідної політики. Адміністративно-

територіальна реформа розроблюється й координується іншими міністерствами та відомствами, зокрема Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства, а розвиток соціальної інфраструктури села є предметом переважно регіональної політики.

Оскільки сільські території є складними багатофункціональними системами, то зміни хоча б одного елемента призводять до змін в інших та системи в цілому. Тому, реформуючи сільську економіку, забезпечуючи розвиток соціальної інфраструктури або адміністративно-територіальний устрій, необхідно комплексно оцінювати наслідки цих процесів на всі сфери життя.

Крім того, як повноцінний елемент національної економіки, сільські території повинні виконувати такі основні функції, як соціальну та забезпечення продовольчої безпеки держави. Виходячи з цього, оцінюючи ефективність реформ, слід враховувати, наскільки після їх реалізації село зможе виконувати свої завдання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку сільських територій досліджують такі вчені, як М. Й. Малік [1], І. В. Прокопа [3], М. П. Талавиря [5], В. К. Терещенко [2] та інші.

Мета дослідження – дослідити розвиток сільських територій в умовах реформування аграрного сектору та соціальної сфери, оцінити наслідки цих трансформацій та на цій основі запропонувати стратегічні напрями відродження села.

Виклад основного матеріалу. Однією з перших була аграрна реформа. Вона розпочалася ще в 1992 р. з прийняттям Закону України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» та Земельного кодексу, в яких передбачалося паювання землі й майна КСП. Але поштовхом у реформуванні аграрного сектору став прийнятий 1999 р. Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки». Відповідно до цього нормативно-правового акту, на базі КСП шляхом оренди земельних та майнових паїв у селян почали створюватися нові організаційно-правові форми господарювання.

Динаміку виробництва валової продукції сільського господарства можна пов'язати з основними етапами реформування аграрного сектору. Перше його зниження відбулося в 1990–1991 рр., друге розпочалося в 1994 р., досягнувши свого піку в 1999 р. Причиною підвищення виробництва валової продукції сільського господарства на початку 2000 р. вважають прийняття 3 грудня 1999 р. Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки» та реорганізацію колективних сільськогосподарських підприємств у приватні форми господарювання.

Протягом 2000–2012 рр. приріст виробництва валової продукції відбувся і в галузі рослинництва – на 34,7 %, і тваринництва – на 22,0 %. Сільськогосподарські підприємства нарощували виробництво швидшими темпами, ніж господарства населення: у тваринництві – у 2,5 рази, рослинництві – в 1,8 рази. У 2012 р. виробництво валової продукції сільського господарства досягло 79 % від рівня 1990 р.

Зростання кількісних показників не свідчить про стабілізацію в аграрному секторі економіки. По-перше, господарства населення виробляють

49,3 % сільськогосподарської продукції, спеціалізуючись на непривабливих для великих підприємств молоці, м'ясі, картоплі та ін. По-друге, нарощування виробництва на сільськогосподарських підприємствах та підвищення його ефективності відбувається з порушенням сівозмін шляхом зосередження на кількох рентабельних культурах. Так, посівна площа в Україні протягом двох десятиліть скоротилася майже на 20 %. Суб'єкти господарювання, як правило, зосереджують увагу на культурах, які дають швидкий прибуток і які не потребують великих затрат праці на їх обробіток. Наприклад, скоротилася посівна площа озимих зернових, за одночасного збільшення посівів ярих, в основному пшениці.

Зменшення площ під кормовими культурами, яким належить велика агротехнологічна роль у сільськогосподарському виробництві, свідчить не тільки про занепад тваринницької галузі, але й незацікавленість власників аграрних підприємств у відновленні родючості ґрунтів.

Подальший розвиток аграрної сфери пов'язаний з трансформаційними змінами: організаційною перебудовою галузі та земельною реформою. Щодо організаційних перетворень, хоч вони й тривають вже два десятиліття (перетворення колгоспів на колективні господарства, а згодом – на приватні підприємства), цей процес ще не завершений. Так, нині триває процес укрупнення сільськогосподарських підприємств та зосередження земельних ресурсів у великих інтегрованих формуваннях. Нині вони вже контролюють до 20 % сільськогосподарських угідь. Таким чином, вплив агрохолдингів на аграрну сферу та розвиток сільських територій вже у найближчому майбутньому буде вирішальним.

Практика господарювання, що склалася в сільському господарстві може, за існуючих умов, негативно позначитися на продовольчій безпеці держави (див. таблицю).

Великі сільськогосподарські підприємства, орієнтуючись тільки на високорентабельні види продукції, не враховують потреби внутрішнього ринку. Природно-кліматичні умови України дозволяють їй виробляти весь комплекс життєво важливих продуктів харчування з власної сировини, зводячи імпорт до мінімуму, а деякі види продуктів навіть експортувати.

Особисті селянські господарства, вичерпавши потенціал для розвитку, також не сприятимуть вирішенню агропродовольчої проблеми. Зокрема, через старіння та високу смертність сільського населення, слід очікувати зменшення виробництва ними сільськогосподарської продукції.

Аграрна реформа не вирішила соціальних проблем села, а лише їх поглибила. Кількість зайнятих у сільському господарстві тільки за 2000–2012 рр. скоротилася на 841, 7 тис. осіб, а найманих працівників – на 2011,1 тис. осіб. Подальше поширення великих підприємств призведе до вивільнення працівників із сільського господарства. Якщо припустити, що поступово рівень зайнятості в сільськогосподарському виробництві буде в межах розвинених країн світу – 3–5 %, для України це становитиме 200–300 тис. осіб. У 2012 р. у сільському господарстві нашої держави було зайнято 3,5 млн осіб, тому, враховуючи сучасні тенденції на сільському ринку праці, необхідна підтримка держави розвитку малого підприємництва в несільськогосподарських видах діяльності (див. таблицю).

Забезпеченість населення України продуктами харчування вітчизняного виробництва, тис. тонн*

Основні продукти харчування	Раціональні норми споживання, у середньому за місяць на 1 особу, кг	Власне виробництво		Фонд споживання населенням відповідно до раціональних норм		Ступінь забезпеченості населення відповідно до раціональних норм		Частка імпорту у пропозиції на внутрішньому ринку у 2012 р., %
		1995	2012	1995	2012	1995	2012	
М'ясо та м'ясні продукти	6,3	2294	2210	3878	3447	59,2	64,1	17,1
Молоко та молочні продукти	30,8	17274	11378	18960	16853	91,1	67,5	4,5
Яйця	26 шт.	544	1104	960	854	56,7	129,3	20,0
Картопля	10,2	14279	23250	6279	5581	227,4	416,6	0,4
Овочі і баштанні культури	13,2	6377	10815	8126	7223	78,5	149,7	2,9
Плоди, ягоди, виноград	7,0	2355	2465	4309	3830	54,7	64,4	48,1
Цукор	3,2	-	2143	1970	1751	-	122,4	0,5
Олія	1,3	-	4067	800	711	-	572,0	39,1

*Джерело: за даними Державної служби статистики України.

Трансформації в аграрному секторі економіки було спрямовано, насамперед, на вирішення економічних проблем галузі. Наприкінці ХХ ст. сільськогосподарські підприємства почали «звільнятися» від невластивих їм соціальних функцій. З прийняттям Закону України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» розпочалася передача об'єктів соціальної інфраструктури на баланс сільських рад. В умовах дотаційності більшості бюджетів сільських рад таке прискорення призвело до погіршення матеріально-технічного стану об'єктів соціальної інфраструктури та скорочення їх кількості. Уже у 2005 р. 70,6 % сіл не мали дитячих дошкільних закладів, 50 % – загальноосвітніх шкіл, 41,2 % – клубів, 45,7 % – фельдшерсько-акушерських пунктів. Упродовж останніх років ситуація лише погіршилася. Подальша передача сільських об'єктів соціальної інфраструктури на баланс районних структур (наприклад, закладів охорони здоров'я), як свідчить практика, проблему поліпшення надання соціальних послуг населенню не вирішує.

Ускладнює ситуацію те, що в Україні не сформована практика соціальної відповідальності аграрних бізнесових структур. Про те, що великі інтегровані формування не будуть націлені на вирішення проблем села, свідчать їх організаційні структури та налагодження фінансових потоків таким чином, що вони акумулюються у найголовнішій компанії, яка зареєстрована в офшорній зоні.

Вирішити проблему із соціальним розвитком села покликана адміністративно-територіальна реформа. Її кінцевою метою є формування організаційно та фінансово дієздатних територіальних громад, а для цього передбачається об'єднання існуючих. Проте в умовах України, таке «переформатування» адміністративно-територіального устрою несе загрози для соціально-економічного розвитку сільських територій. Так, системи розселення в різних регіонах нашої держави через історичні, природно-кліматичні та інші причини істотно відрізняються. Прикладом є північна частина країни, для якої характерна мала кількість сільських поселень та значна їх віддаленість одне від одного, для західної, навпаки, великі села та селища.

Крім того, нерозвиненість інфраструктури в сільській місцевості (поганий стан доріг, недостатньо добре налагоджене транспортне сполучення, особливо з «віддаленими» та малими населеними пунктами, відсутність власних транспортних засобів пересування у селян через низький рівень матеріального добробуту), може зробити більшість соціальних благ для селян недоступними, наприклад, для осіб похилого віку якісне медичне обслуговування, для маленьких дітей – освітні послуги та інші.

Ефективність реформування адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування в Україні залежатиме, значною мірою, від податкової та бюджетної політики держави.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Для подолання негативних наслідків проведених на сільських територіях реформ необхідно:

- в економічній сфері: розвивати мале підприємництво в несільськогосподарських видах діяльності та врегулювати діяльність нових організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі, зокрема великих інтегрованих формувань;
- у соціальній сфері: формування фінансової спроможності територіальних громад утримувати об'єкти соціальної інфраструктури та соціальної відповідальності суб'єктів аграрного бізнесу;
- у системі управління: розвиток інфраструктури в сільській місцевості, налагодження транспортного сполучення між населеними пунктами, з одного боку, та удосконалення податкового бюджетного законодавства, з іншого.

Список літератури

1. Малік М. Й. Стан та проблеми сталого розвитку сільських територій / М. Й. Малік // Трансформація сільського господарства та села : ювілейний зб. наук. статей / за заг. ред. Ю. Е. Губені. – Л., 2010. – 416 с. – С. 77–92.
2. Організаційно-економічний механізм розвитку сільських територій : монографія / за ред. В. К. Терещенка. – Ніжин : Лисенко М. М., 2010. – С. 487.
3. Прокопа І. В. Господарства населення в сучасному аграрному виробництві і сільському розвитку / І. В. Прокопа, Т. В. Беркута. – К., 2011. – 240 с.
4. Статистичний збірник «Сільське господарство України» за 2012 рік / Державна служба статистики України. – К., 2013. – 392 с.
5. Талавирия М. П. Шляхи удосконалення організаційно-економічного механізму державної підтримки розвитку сільських територій : монографія / М. П. Талавирия. – Ніжин, 2009. – 423 с.

Рассмотрены последствия трансформаций сельской экономики, социальной инфраструктуры и системы управления, комплексно оценено влияние аграрной реформы, передачи объектов социальной сферы на баланс сельских советов и реформирования административно-территориального устройства на способность выполнять селом свои функции (социальную и обеспечение продовольственной безопасности государства), а также предложены пути преодоления или нивелирования негативных результатов проведенных реформ.

Сельские территории, реформирование аграрного сектора, сельская экономика, социальная сфера.

The article has considered transformations of rural economy, social infrastructure and a control system are considered, influence of an agrarian reform, transfer of objects of the social sphere, on balance of village councils and reforming of the administrative-territorial device on ability to carry out the village the functions (social and ensuring food security of the state), and also the offered ways of overcoming or leveling of negative results of the carried-out reforms is in a complex estimated.

Rural territories, reforming of agrarian sector, rural economy, social sphere.